

անուանումս վարժարանն եւ ապա ուղարկեց Պետերբուրգ, զինուորական դպրոցն ուր աւարտելէն վերջը, 22 տարեկան հասակին մէջ՝ «Կուսնէտի», աստիճանով պաշտօնակալութիւն տալու եւ դարձաւ Տփղիս, մասնակցեցաւ նաեւ 1827ի ռուս-պարսկական եւ 1828ի ռուս-առաքական պատերազմներուն,՝ եւ 1829ին ռուսաց զեականին հետ զնայ թէ՛հեքան, ուր ներկայացաւ Շահին: 1830ին Տփղիս գառնալով, այնուհետեւ ամբողջ ժամանակը իրականացնէր կառավարութիւնն իրեն զինուորաբար երեւմտական (financier) պաշտօններ կը յանձնէր: Առ ժամանակ մի Անգրիկական մաքսատուններու կառավարչի պաշտօնը վարելէն ետքը, 1839ին, երբ արդէն զնդապետի աստիճանն ունէր, նշանակուեցաւ ամբողջ իրականեան բանակին միջնադասերու պաշտօնութեան (intendant) կառավարչ: 1861ին զորապետի աստիճանն առաւ եւ 1864ին հրաժարական առաւ պետական պաշտօնակալութենէն եւ զբաղեցաւ իր մասնաւոր գործերով: Արժեքն իր զորապետն առանձին ուշադրութիւն դարձուցած էր Պարսկական Ննդիական վաճառականութեան խնդրին, եւ 1872ին այստեղ Ռուսաց առեւտրական ընկերութեան նստին մէջ կարգացած հրապարակական գաղտնիութեամբ կ'առաջարկէր Անգրիկական երկաթուղին Պարսկաստանի վրայէն աստիճան հասցնել մինչեւ Ննդիաստան եւ այնպէսով Անգրիկացոց ձեռքէն իւրը առնող առեւտրական օգուանները: Երեմիա Արծրունին 1866ին ընտրուեցաւ Տփղիսի քաղաքապետ — բայց 2 տարի վերջը հրաժարեցաւ եւ այնուհետեւ իր բովանդակ ուշադրութիւնը նուիրեց իր կալուածներուն շինութեան եւ հսկողութեան եւ վախճանեցաւ 73 տարեկան հասակին մէջ, 1877ին: Հանգուցեալը 1841ին ամուսնացած էր հայազգի իշխան Գաւիթ Նազարեանի դստեր Ազրիպայինայի հետ: Այս ամուսնութենէն ծնան 1845ին Գրիգոր Աբդրուշ, «Մշակ», հիմնադիրն եւ խմբագիրը, եւ 1847ին Արքիմ— Աբդրուշ, հանքաբանութեան պրոֆեսորը, որոնց երկուքն ալ այժմ մահացած են արդէն: Անդանին է միայն իրենց մի քորն, որ ամուսնացած է Քուլայիսի Նախկին փոխ-նահանգապետ գերմանացի Գոս Բրուգենի հետ: Թէ Գրիգոր եւ թէ Անգրիկա մեռն անգլաակ, որով շփուա Արծրունիներուն նշանաւոր տոհմը:

Տփղիս, 20 Հոկտ. 11 Նոյ. 1898:

Գ. ՏԻՌՈՒՆ

ԲԵՏԵՆ ՄԻՐՈՍԵԼ ԲՈՒԴԱ ԵՐ ՊԵՏՐՈՍՆԵՆ (Պատկանեանց):

Ս.

Իր ինքնընդ:

Անգեալ գարու վերջինն աւ ներկայիս սկիզբն երեւցող հայ բժշկիներուն մէջ եղած չէ մէկն՝ որ այնչափ անուանալի անուն թողած ըլլայ, որչափ Բէտեն Միքայէլ. եղած չէ մէկն՝ որ ժողովրդեան առողջապահութեան համար այնչափ ուղիւն, այնչափ գրէշ շարժած եւ այնչափ դրամ վատնած ըլլայ, որչափ Բէտեն Միքայէլ բժիշկն Տէր Պետրոսեան, որ նշանաւոր եղած է այն առեւն՝ երբ համալսարանական հայ բժիշկներուն թիւը շատ ցանցաւ էր տակաւին, եւ հայ մամուլը կարգաւորէր հազիւ մէկ երկու բժշկական տեսող լոյս կ'ընծայէր, մինչեւ, Եգիպտոս, Վ. Պոլիս, անոր համարաւն որոտան աւ կեդրոնը, պահած են եւ կը պահեն Բէտենի աշխատութեանց եւ բժշկական ծառայութեանց թանգ յիշատակը, զոր պիտի շնորհակալուի վեր հանել:

«Բէտեն», անունը սորված էր տղայութեանս. միտք ուր զայ ար մեր տունը կային խել մը գրքեր որ Հեթանոս Բէտեն կամ Բեթաննէր կը կոչուէին. մայրս կը պահէր զանոնք. կը յիշեմ որ հայրս շատ անգամ կ'ուզէր այն Բեթաննէրը, կը կարգար, մէջէն բաներ մը կ'ընդօրինակէր, կը յանձնէր գործնաւ մըս, «պահէ ուսուցը» ըսելով: Բէտեն անունը վաղեմունք էր ականջին, երբ ես ալ հասայ կարգացի յետոյ այն գրքերը, զորս հայրս կը թղթատար ժամանակին, եւ զորս բժիշկ եղած տարիս նուր ինձ տուաւ:

Միքայէլ Բէտենի մամուլը գործերն էին հատորաւոր բժշկարաններ, որք 1884էն է վեր որտի մէջ ըստեմ փափաք մը ծնուցած էին կենսագրերու անոնց անխնայ աշխատասիրողը, որ իւր մակամուծելը նախապէս օտար Տնդիակ մը ինձ կը թուէր:

Միշտ հետամուտ անդէկութիւններ հաւաքելու անոր մասին, հազիւ կարողացած էի ծանօթանալ զինքն իւր բերնին, գտաւ իւր բժշկական կարողութիւնն ու հմտութիւնը, գիտնալ թէ նա հայ էր, Կ. Պոլսեցի, որքի Տէր Պետրոս անունը լաւ հանալի մը, եւ թէ եղած էր բժիշկ Եգիպտական բժշկին:

Ար պակէրն ինձ ծանօթութիւններ անոր մանկութեան մասին. միշտանալ էր բոլորովին անոր ուսանողական կենսանքը. կ'ուզէի գիտնալ թէ ուր սորված էր իւր արուեստը, հետաքրքրի էի ծանօնալու իւր Տէր հայրը, իւր ազգաստեղը, երբ Արք. Տէր Բագմիստիս խաչակիր Աւագ Բագմիստի Միքեան, 1889ին կը հրապարակէր Ագիւր-Բագմիստիս

3 Որովհետեւ հայրս իւր օտարութեանն հետ, երբեք ալ անոր մասին բժիշկութիւններ կ'ընէր, կ'երեւի թէ իւր բժշկական գործունեւրդն ու իրաւունքը մեծ մասամբ կը քաղէր Բէտենի բժշկարաններէն, զորս գէա ոտար կը կարող շատ անգամ, իւր ներութեան զինուոր զոտանքը համարելով զանոնք: Գ. Ա. Ս. Բ.:

Աթա, Պիլեճիկի գրաւեց եւ Պրատայի կապաւնայր (1832), Բէտանէ վախցու ձեռն յԱտափաղար, որպէս զի Եղիպտացիներուն ձեռքը չիկայայ, եւ ապաւեկեցու յԱրմաշ։ Միանեան փոխանորդ (Յապր փարպակեալ) լաւ ընդունելութիւն ըրաւ անոր, եւ ամէն դիւրութիւն ընծայելով ջանաց ազատել իտալա եւրոպական եւ ազգային հմտութիւններէն, թէ վանական կանոնաց եւ թէ վարժարանական կարգաց նկատմամբ։ Գլխաւորապէս աւստրիական բարեկարգութեանց մասին լաւ իրաւներ տաւ Բէտանէ, յորոց ջանացին ազատել փոխանորդն եւ վարժակեան Յ. Մարկեան եւ այդ առթիւ մնաւ յԱրմաշ իտալական լեզուի ուսումը։

Մէջեւ Ալի փաշայի հետ կըրուած (1833 Մայիս 14) հաշտութեան յետոյ եւս, Բէտանէ բժիշկ ժամանակ մը վախճ մնաց, մինչեւ որ բոլորովին ապահովութիւն տաւ նալով փոխադրուեցաւ ի Վ. Պոլիս, յիշատակ թողով ի վանս իւր վանատէի բժշկարաններէն մաս մը, եւ մաս մ'ալ իւր կարասիներէն, ինչպէս են՝ բոլորակ սեղան մը երկուքի բաժնուած, եւ աւելի երկնալու յարմար, երկոտասան աթոռ, եւ նոյնպէս պղնձի պնակներ, մետաղեայ բերան ու դանակ իւր գրգռներով, որքանութիւն մ'էին ժամանակին համար, եւ յորոց ինչ ինչ տակաւին կը դառնուի, իսկ բոլորով սեղանը մեծ դահլիճին մէջ զետեղուած է ի յիշատակի։

Քանի հետաքրքրական են այս տողերը, որք՝ Միքայել Բէտանէի ամբողջ կենսագրութեան համառոտութիւնը շատ լաւ կերպով կը պատմեն մեզ այսօր անոր ուսումնական աղբն, ազգասեր սիրտը, մանաւանդ յառաջադիմաւոր եւսանդը, որով մեծ ծառայութիւններ կը մատուցանէ Արմաշու վանքին ուսումնական ծրարքին։ Բայց ինչո՞ւ համար կը վախկայ, կը փախչի իպարհիմ փաշայէն, ինչո՞ւ համար. աղքատ պարտաւորութիւն ունէր ընկերանայր անոր պատերազմը գալար եւ գրծած էր իր պաշտօնին. շատ եւ շատ հաւանական է։

1 Պարտաւորութիւն Արմաշու մեռադէր, Մազարիա Եպի. Օրմանեան 1895, Հատոր Բ, էջ 32։

Միքայել Բէտանէի պէս անձնաւորութիւն մը, վանական կրթութեամբ մեծցած, բժշկական տաղարեզին մէջ ինք զինքը աւուած նուեւ զարուր փաստակներու, անշուշտ չէր կրնար բնաւ իրեն զեւ նուար ծառայել երկարատեւ պատերազմներուն, կամ սիրտ ունենալ ականատեւ ըլլալու անիրաւ արհաւհեղութեանց, ուստի կը լքանէր գաղտ իր պաշտօնը, կը թողար ի տպու Եղիպտական ուսումին, իշխանն ու ոսկին, Զարիափանի լուսն եւ խաղաղ մենարանին մէջ ազատ պահելու համար իւր գրիչը, որ յետոյ այնչափ գնահատուելի ծառայութիւններ մատուց իւր ազգին։

Միքայել Բէտանէ, էջ 369։

Արմաշու վանքն ուրիշ Բէտանէի բժշկական կենաց միջանկեալ հանդիպող կ'ըլլայ, հանդիպող ուր կը վերջանայ անոր եղիպտական փայլուն դիրքը, եւ կը սկսի նոր մը՝ բոլորովին տարբեր, այլ ոչ նուազ նշանաւոր քան գաւազնեկն։ Մինչեւ 1833 Յուլի վերջերք մնալով Արմաշ, յետոյ՝ երբ եղիպտական պատերազմները կը դադարին եւ դարձեալ խաղաղութիւնը կը հաստատուի, Բէտանէ կ'երթայ վերջնականապէս հաստատուելու Վ. Պոլիս՝ իւր ծննդավայրը, զոր թողած էր իբր կեն գարե ի վեր։

Վ. Պոլիս հասնելով, նաեւ եւ յառաջ կը գիմէ առ Աղանի Ստեփան Պատրիարքն եւ իւր անունն արձանագրել տալով Ազգ. Պատրիարքարանի տնօրին մէջ, կը դառնայ իւր նախին հայ եկեղեցին։

1834ին թէեւ բաւական տարուք, կրկին անգամ կ'ամուսնանայ Պէշկէթաշ Ալայեանց գերդաստանին գեղանի մէկ օրիորդին հետ, որմէ կ'ուսնենայ չորս զաւակ՝ Պետրոս եւ Պօղոս, Աննիկ եւ Սօֆիկ, որոց վերջերք միայն գեւ. նոր արձանանեցաւ հերոս։

Քիչ ատեն վերջը Եղիպտոսէն Վ. Պոլիս բերել կու տայ իւր առաջին ամուսնութենէն ունեցած մէկ հասրիկ աղջիկը, զոր կ'ամուսնայրեն ի խառգիւղ՝ Նշանաւոր քառասնի Պետրոս աղայի հետ։

Հատ չ'անցնիր՝ Բէտանէ Վ. Պոլսոյ մէջ ալ կը հանէ մեծ հաճութ, եւ այն ատենի սակաւաթիւ հայ եւ օտար բժիշկներուն մէջ՝ ոչ միայն կը փայլի

